

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 3 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/YMQF9232>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филол.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филол.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филол.н., профессор;</i>
Уызбасва А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филол.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 04.21.41

<https://doi.org/10.48081/HQBU9800>***М. Т. Абдикакимов**

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Қазақстан республикасы, Семей қ.

**ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК СЕНІМ
КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ӨЛШЕМ КРИТЕРИЙЛЕРІ**

Бұл мақалада әлеуметтік сенім категориясының теориялық және эмпирикалық талдауы беріле отырып әртүрлі аспектілері қарастырылған. Мақалада әлеуметтік сенім категориясы бұл – қоғам мен оның орталық институттарының функционалдық қасиеттерінің, қоғамдық көзқарастар мен құндылықтар жүйесінің қалыптасуының нәтижесі екендігі көрсетілген. Бүгінгі қоғамның негізгі сипаттамасының көрсеткіші бола отырып, зерттеуде әлеуметтік сенім категориясы – әлеуметтік деңгейде (қоғамдық институттарға сенім көрсеткіші) қарастырылып, ұсынылған. Мақалада сенім категориясы қоғамның дамуын қамтамасыз ететіні көрсетілген. Осылайша, автор дәлелдемелік эмпирикалық негіз ретінде әйгілі Дуннежүзілік World Values Survey жобасының деректерін екінші реттік талдау әдісін қолдана отырып, Р. Инглехарттың идеяларын тұжырымдайды.

Автор әлеуметтік сенім санатына ерекше назар аудара отырып, оның қоғамның қазіргі экономикалық дамуымен тығыз байланысын анықтайды. Бүгінгі заманның даму жағдайлары мен мүмкіндіктері қоғамда индивидтің қауіп-қатерді субъективті терең қабылдауы мен қауіптерге ерекше сезімталдықтың туындауымен байланыстыра болжайды. Қолайсыз оқиғаның ықтималдығын білу – қолайлы оқиғалардың ықтималдығын қалыптастыратын өлшемді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл процестердің қозғаушы күші болып – жеке және ұжымдық әрекеттер, қазіргі құрылымдық мүмкіндіктер шеңберіндегі акторлардың шешімдері жатады.

Кілтті сөздер: жеке тұлға, өзара әрекеттесу, әлеуметтік капитал, әлеуметтік сенім, экономикалық көрсеткіш, өмір сүру деңгейі, модернизация.

Кіріспе

XX ғасырдың екінші жартысында дамыған елдерде бастауын алып қазір әлемдік деңгейде әлеуметтік маңызды ұғымдарға айналған «ақпараттық-бағдарланған қоғам», «ақпараттық ғасыр» және «постиндустриалды дәуір» үрдістері қоғамдық қатынастарда үлкен өзгерістердің бастауында тұрғаны белгілі. Бұл өзгерістер қоғамның әлеуметтік, саяси және экономикалық жақтарына тікелей және тез әсер етіп, қоғамдық қарым-қатынастың мәдени жақтарына да құндылықтар тұрғысынан өзгерістер туғызуда. Осы өзгерістердің бір жағы қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының мазмұнында да көрінісін табуда.

Әлеуметтік сенім – бұл сенімге кірген, қатынасушы адаммен қандай-да бір қарым-қатынаста болатын басқа адамның әдептілігі мен ізгілігіне деген сенімді қамтитын адамдар арасындағы ашық, жағымды қарым-қатынасы. Сенім – адамдық қасиет, мінездеме ретінде бір адамның адамдар арасындағы жауапкершілігі мен тұрақтылығын, сөзінде тұруын, сертіне адалдығы мен беріктігін, өз ұстанымына түйінді табандылығын көрсетеді [1]. Яғни, сенім адамның белгілі қажеттіліктерін қанағаттандыру жүйесі. Қажеттіліктерін қамтамасыз ету жолында адам өзіндік дүниетанымдық көзқарастарына, табиғат пен әлеумет заңдылықтары жөніндегі ұғымдарына, өмір тәжірибесіне сүйене отырып іс-әрекет жасайды, сондықтан да сенім феномені заманауи қоғамның функционалдығы мен жүйелілігінің негізі болып табылады.

Әлеуметтануда сенім тұлға-аралық қатынастардың негізі және жеке адамның әлеуметтік ресурс ретінде қарастырылады [2]. Сенім деңгейінің өсуі мемлекеттің дамуына негіздеме болса, онда сенім – сол өсіп келе жатқан халықтың санына пропорционалды болуы шарт. Әрине туыстар мен жақын орта арасындағы сенімге – қоғам әдетте өте қарапайым жолмен қол жеткізеді. Бірақ, қатынас шеңберін кеңейтсек, яғни таныс емес адамдарға, әлеуметтік институттарға деген сенім деңгейін өлшеу зерттеуші алдына қиын міндеттер туғызатыны сөссіз. Осы кезекте айта кету керек «Сенім» құбылысына әлеуметтануда үлкен қызығушылық болғанына қарамастан, оның табиғатын түсіндіру қайшылықты бола отырып, оның әлеуметтік өмірдің әртүрлі фрагменттеріндегі көріністерін анықтауға болатын бірмәнді көрсеткіштер жоқ. Бұл көрсеткіштерге анықтауда біз әлеуметтік сенім капитал ұғымына тереңірек тоқталуымыз маңызды.

Әлеуметтік сенім капитал ұымына алғашқы теориялық идеялар Э. Дюркгейм мен М. Вебердің еңбектерінде кездестіріледі. Әлеуметтану ғылымының классиктері сенім – жеке адамды сипаттайтын жеке сападан, жеке әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғамның әлеуметтік-мәдени сипаттамалары санатына ене алады деп сенді. Сенім – бұл жеке адамның тәжірибесінің нәтижесі. Осы тәжірибені жиі қайталау және институционализациялау қоғамда сенімнің саяси және әлеуметтік-экономикалық салаларда нормалар мен дәстүрлер ретінде шоғырлануына жол ашады. Қоғамдық сенімнің төмендеуі көптеген демократиялық және нарықтық институттардың дамуына теріс әсерін береді [3].

Э. Дюркгейм бұл туралы өзінің ғылыми еңбектерінде «ынтымақтастық», «ұжымдық сана» терминдерін қолдана отырып айтқан (Дюркгейм, 1974: 1-34). Кейін, Н. Луман [4] болса, әлеуметтік қатынастардың күрделілігі мен ашықтығының өсуіне және адамдардың болашаққа деген сенімсіздігінің артуына байланысты сенім – саяси дамудың маңызды шартына айналатынын атап өтті.

Дүниежүзілік Банктің зерттеу жобасы аясында әзірленген анықтамаға сәйкес (www.worldbank.com), әлеуметтік сенім капиталы – бұл қоғамдағы әлеуметтік өзара әрекеттестіктің сапасы мен санын анықтайтын институттар, қатынастар мен нормалардың жиынтығы ұғымын береді [5]. Айта кету керек, сенім категориясын зерттеуде, әлеуметтік және тұлға аралық сенімді қалыптастыруда адамның жеке тәжірибесінің рөліне назар аудару маңызды. Себебі сенім категориясы – тұлғаның алданып қалу қаупін есептеуімен, іс-әрекеттерге реакциялық болжауымен, яғни адамның болашақ іс әрекеті өткен тәжірибесінің (ең алдымен теріс тәжірибе) саналы немесе бейсаналық экстраполяциясымен байланысты. Осылайша жеке адамның үміттерінен туындайтын сенім формасы бүгінде «рационалды (жан жақты ойластырылған) сенім» (*rational trust*) деп аталды.

Әлеуметтік сенім капиталының өзіндік құрылымы бар және ол келесі элементтерден тұрады:

– әлеуметтік байланыстар (әлеуметтік желілер) – бейресми әлеуметтік желілерде (отбасы мүшелеріне, достарына, таныстарына сенім) жүзеге асырылатын, ақпарат алмасу және жеке тұлғалар арасында келісімдер үшін қажетті тұлға аралық сенім;

– жалпыланған сенім (жалпы адамдарға деген сенім);

– институционалдық сенім (әлеуметтік және саяси институттардағы әлеуметтік нормаларға сенім) – ресми әлеуметтік ұйымдарда немесе еркін қауымдастықтарға (қоғамдық ұйымдарға) мүшелік деңгейі негізінде жүзеге асырылатын өлшем [5, 18].

Зерттеудің әдіснамасы

Әлеуметтік контекстте сенім бірнеше коннотацияға ие. Сенім әрекеттері әдетте келесі аспектілермен сипатталады: яғни сенім білдіруші екінші тараптың іс-әрекетіне сенуге дайын және сенім жағдайы әдетте болашаққа бағытталған болады. Сонымен қатар, сенім білдіруші (ерікті немесе мәжбүрлі) екінші тараптың іс-әрекетіне ешқандай бақылау жасамайды. Нәтижесінде сенім білдіруші өзі сенген тараптың іс әрекетінің нәтижесін ғана көріп бағалай алады. Егер сенімге кірген жақ сенім білдірушінің қалауы бойынша әрекет етпесе, және сенімге кірген жақ сенім білдірушіні сәтсіздікке ұшыратса, зиян келу қаупі болса, онда сенімге кірген жақ сенімін жоғалтуы мүмкін [6].

Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттерде сенім деңгейін экономиканың даму көрсеткіші бойынша жіктеуге талпыныс жасалында. Мысалы, американдық философ, саясаттанушы, саяси экономист және жапон тектес жазушы Френсис Фукуяманың пікірінше, адамдар арасындағы сенімсіздіктің артуы, қоғамдық институттарға деген сенімнің төмендеуіне тікелей әкеледі. Мұның себебін, Фукуяма қоғамдағы аномия күйінің өсуі, өмірлік бағдардың жоғалуы, ескі нормалар деформацияланып немесе жойылып, бірақ оның орнына жаңалары қалыптасып орнықпаған кезеңінің салдарынан көреді. Яғни, қоғамда «үлкен алшақтық» пайда болып нәтижесінде, қоғам бөлшектеніп, жалғызбасты адамдар тобына айналады. Фукуяма әртүрлі қауымдастықтардағы капитализмнің жетістігі қаржылық факторларға байланысты емес, сенім дәрежесімен анықталады деп санайды. Ғалымның ойынша дәл осы сенім деңгейі қоғамның экономикалық әлауқатын қамтамасыз етеді. Бизнесінің отбасы сенімі шекарасынан шығып одан әрі дамуы үшін жеке отбасылар мен бизнес өкілдері бір-біріне сенуі қажет. Дәстүрлілік пен ашықтық ұғымдарының деңгейі әртүрлі қоғамдарда түрлілігімен ерекшеленеді. Сондықтан да сенім-бұл адамдардың отбасынан тыс, мемлекеттің көмегінен сенімге кіре алу қабілеті.

Мемлекеттер арасында әлеуметтік ынтымақтастық пен сенім деңгейі жоғары мемлекеттер ретінде бірінші топты АҚШ, Жапония және Германия құрайды. Екінші топқа Қытай, Италия және Франция кіреді. Бұл мемлекеттерде отбасылық құрылымдардың ішкі сенімі басқа құндылықтарға қарағанда рөлі жоғары болғандықтан, мұндағы сенім деңгейі бірінші топтағы мемлекеттерге қарағанда төмен. Үшінші топқа посткоммунистік мемлекеттер кіреді. Бұл мемлекеттерде сенім деңгейі ең төмен. Яғни, Ф. Фукуяма өз зерттеулерінде әлеуметтік капиталдың әртүрлі формаларын анықтауда сенімнің рөлі жоғары екендігін атап өтіп, әлеуметтік өзара әрекеттесудің негізі болып саналатын отбасылық қатынастарға баса назар аударады.

Мұндай дәстүрлі құндылығы жоғары қоғамдарда адамдар тек туыстарына сенеді және отбасынан тыс адамдарға сенбейді. Отбасынан тыс сенім шеңберін кеңейтудің мүмкін еместігі көбінесе тиімді заңдардың жоқтығынан және әділеттілік қағидаттарын сақтамаудың салдары болып табылады [7].

Бірақ, біз экономиканың сенімнің өсуімен мүлде байланысы жоқ деп те айта алмаймыз, себебі әлеуметтік капиталдың яғни, қоғамдағы әлеуметтік байланыстардың сапасының дамуы қоғамдық қатынастардағы экономикалық көрсеткіш өсімінің ұлғайуына тікелей қатысы бар. Мысалы, Ұлыбританияның ЖІӨ 1,5 %-ға өсуі сенім деңгейінің 10 %-ға артқанын көрсетті, яғни мемлекеттің экономикалық көрсеткішінің өсуінен, қоғамдағы адамдардың қайырымдылық жасау көрсеткішінің өскенін көріп біз әлеуметтік капиталдың ұлғаюына сенім деңгейінің тікелей байланысты екендігін көруге болады [8].

Әлеуметтік капитал және сенім мәселелері дамушы елдерде көп зерттелмеген өзекті тақырыптардың бірі. Мұның себебі сенім капиталын зерттеу мәселесі негізінен азаматтық қоғам мен демократияның даму деңгейі жоғары мемлекеттерде маңызды орында болып қарқынды жүзеге асырылуында. Дүниежүзілік ұйымдардың әлеуметтік сенім капиталын аймақтар бойынша зерттеп, есеп беруі дәстүр болып қалыптасқан.

Сенім капиталының теориялық түсіндірулерінің әртүрлілігі оны өлшеуге көптеген тәсілдерді қолдануға жағдай туғызады. Бұл құбылыстың эмпирикалық көрсеткіштері негізінен қоғамда қабылданған теориялық парадигмаға немесе қолданылатын сенім капиталы анықтамасына және қоғамдағы сенім капиталының негізгі элементтерінің сипатталуына байланысты (*тұлғааралық, институционалдық сенім, қоғамдық ұйымдар мен қауымдастықтарға мүшелік, топ ішіндегі нормалар, санкциялар және т.б.*). Сенім капиталының өлшемі сандық өлшеу және салыстырмалы социологиялық зерттеулер шеңберінде жүзеге асырылады. Оның қандай да бір нысанының жай-күйін сипаттайтын индикаторлар, соңғы бірнеше онжылдықта әлемде жүргізіліп жатқан барлық жетекші әлеуметтік зерттеу бағдарламаларына енгізілген. Мысалы Р. Путнам (Putnam, 1996), АҚШ-тың әртүрлі штаттарының сенім капиталы деңгейіндегі айырмашылықты талдады. Оның сенім капиталын бағалау индексі келесі көрсеткіштерден тұрды: *тұлғалардың қоғамдастықтың немесе ұйымның өміріне қатысу белсенділігі; азаматтық белсенділік (мысалы, дауыс беруге қатысу); қайырымдылық және еріктілік қызметі; бейресми байланысы (мысалы, достармен кездесу); тұлғааралық сенімі* [9].

Сенім көрсеткіштерін анықтауда О. Паттерсонның (O. Patterson, 1999: 187–191) идеялары да маңызды. Оның пікірінше қоғамда индивидтердің

әлеуметтік-экономикалық мазасыздығы мен табыстық белгісіздігінің көп болуы қоғамда сенімсіздіктің артуына көп әсерін беретіндігін тұжырымдайды [10].

Зерттеудің объектісі: әлеуметтік капиталдың негізгі факторы ретіндегі сенім категориясы.

Зерттеудің пәні: сенім категориясының көрсеткіштері.

Зерттеудің базасы: «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» (World Values Survey) атты зерттеу жобасының деректерін екінші реттік онлайн анализдеу; статистикалық талдау, салыстырмалы талдау, т.б.

«Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» атты зерттеу жобасы адамдардың құндылықтарын зерттейді және уақыт өте сол құндылықтардың қоғамның әлеуметтік-саяси өмірінің әсері нәтижесіндегі өзгерісін бақылайды. Бұл жоба индустриалды дамыған мемлекеттердегі экономикалық және технологиялық өзгерістер қоғамның негізгі құндылықтарын өзгертеді деген болжамды тексеру мақсатында ұйымдастырылуда. Зерттеу жобасының аясында, 1981 жылдан осы күнге дейін, кезеңдік бөліктен тұратын кешенді зерттеу жүргізіліп, әлемнің 97 елінде арнайы социологиялық зерттеулер жасалған. «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының көптеген зерттеу категорияларының ішінде – «сенім» категориясы да бар.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты жалпы қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының өлшемі.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет болады:

- сенім капиталы ұғымының әлеуметтану ғылымындағы түсінігі;
- қоғамдық қарым-қатынастағы сенім капиталының әлеуметтік-экономикалық мазмұнын ашу;
- қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының өлшемін қарастыру.

Зерттеудің нәтижелері

Талдаудың эмпирикалық негізі ретінде мақалада «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасының 1991–2020 жж. материалдары келтірілді. 2020 жылы бұл жоба әлемнің 80 елін қамтыған зерттеулердің жетінші толқынын аяқтады. Сауалнама дәстүрлі мәселелерді (*демократияны және басқарудың басқа нысандарын қолдау туралы; басқа ұлттар мен этникалық топтарға төзімділік; жаһандандудың әсері; қоршаған ортаға деген көзқарас; қауіпсіздік; өмірге қанағаттану және т.б.*) қамтыды.

Жоғарыда көрсеткеніміздей «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының көптеген зерттеу категорияларының ішінде – «сенім» категориясы да бар. Сенім капиталының индикаторлары ретінде бұл құбылыстың әртүрлі аспектілерін сипаттайтын айнымалылар қарастырылды. Олардың әр қайсысына егжей-тегжейлі тоқталайық. Мысалы осы жобаның бір сандық зерттеуінде сенім категориясы: «Сіз адамдардың көпшілігіне сенуге болады

деп ойлайсыз ба, әлде керісінше мүмкіндігінше сақ болу қажет пе?» – деген сұрақ арқылы өлшеніп, жауап нұсқалары ретінде респонденттерге екі тұжырымның біреуін таңдауға ұсынылды, яғни: «**Сенуге болады**» немесе «**Адамдармен қарым-қатынаста абайлау керек**» деген нұсқалар. Бұндағы жауаптың үлесінен бірінші нұсқасын таңдаған респонденттер сенім капиталы деңгейін жоғары сипаттайтын қоғам болып табылады. Яғни, адамдардың бір-біріне, соның ішінде таныс емес адамдарға да қаншалықты деңгейде сене алатындығын білдіреді. Мысал ретінде, жоғарыда айтылғандай посткеңестік қоғамдарды қарастырайық. Посткеңестік мемлекеттер «Дүниежүзілік құндылықтарды шолу» зерттеуіне 1991 жылы кірістірілді. Іріктеменің орташа көлемі бір мемлекетте 1500 респондентті құрады.

Жобаның мәліметтері бойынша 90-жылдары дамыған батыс мемлекеттеріндегі салыстырмалы талдауларды қарасақ бөтен адамға сену деңгейі бұл елдерде әртүрлі көрсеткіште болса да посткеңестік мемлекеттерден жоғары болды. 90-жылдары посткеңестік мемлекеттерде болған жүйелі құрылымдық өзгерістер индивид пен институттардың арасындағы сенім дережесін түсірді, ал енді «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының 2010–2014 жж. зерттеу толқыны деректері бойынша, осы көрсеткіштің ең жоғары деңгейі Беларусь, Қазақстан және Қырғызстанда байқалғанын көруге болады (Кесте-1).

Кесте 1 – «Көптеген адамдарға сенуге болады» – деген жауап нұсқасын таңдаған посткеңестік мемлекеттердегі респонденттер саны

Мемлекет атауы	Зерттелу уақыты (жыл)				
	1990–1994	1995–1998	2000–2004	2005–2008	2010–2014
Армения	-	24	-	-	11
Әзербайжан	-	19	-	-	15
Беларусия	25	23	38	41	33
Грузия	-	18	-	20	9
Қазақстан	-	-	-	-	38
Қырғызстан	-	-	17	-	36
Молдова	-	22	14	14	-
Ресей	35	23	23	26	28
Өзбекстан	-	-	-	-	14
Украина	-	29	26	26	23

Айта кету керек, сенім деңгейінің әлемнің көптеген елдерінде өте төмен екендігі бірақ, негізінен тек Батыс Еуропа мен АҚШ-та жоғары болып қалуы бірқатар зерттеушілердің алдында сұрақтар туғызып пікір сын әртүрлі болды.

Кейбір ғалымдар сенім дәрежесінің жоғарылауын ЖҰӨ мен экономикалық даму арасындағы байланыстың жоқтығымен емес, әлеуметтік дамуға әсер ететін әлеуметтік капиталдың әртүрлі аспектілерінің дамуы ерекшелігімен түсіндірді [5, 25].

Келесі өлшеуде «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасы аясында қазақстандық респонденттерге бірқатар әлеуметтік топтарға сенім деңгейін анықтау ұсынылды. Негізгі компоненттер әдісімен алынған деректерді талдау екі деңгейлі сенім шеңберін бөліп қарастыруға мүмкіндік туды, яғни ішкі және сыртқы сенім шеңбер жүйелерінің көрсеткіштерін қарастыру. Ішкі шеңбер бейресми сенімге (отбасы мүшелеріне, көршілеріне, таныстарына сену дәрежесіне), ал сыртқы шеңбер ресми сенімге (бейтаныс адамдарға, басқа адамдардың өкілдеріне сену дәрежесіне) сәйкес келеді.

Кесте 2 – Сенім шеңберлерінің факторлық көрсеткіштері

	2010–2014	2017–2020
Адамдардың көпшілігіне сенім артуға болады	38,3	22,8
Отбасы мүшелеріне	98,6	97,3
Көршілерге	75,9	69,4
Таныс адамдар	79,8	71
Бейтаныс адамдарға	18,6	19,9
Басқа сенім өкілдері	46,2	38,5
Басқа ұлт өкілдеріне	56,5	43,3

Бұл кестеден сенім көрсеткіштерінің алдыңғы жылдағы мен кейінгі жылдағы өзгерістерін байқасақ көп болмаса да төмендегенін байқаймыз және бейресми мен ресми сенім деңгейінің әр жылдағы айырмашылықтары біршама. Отбасы мүшелеріне сенім деңгейі әлемнің көптеген елдерінде жоғары болып қалады, бірақ бұл шеңбердегі жоғары көрсеткіш сыртқы шеңбердегі институттардың қызметінің дамуына теріс әсер ететіндей деңгейде болуы, ішкі шеңбер бейресми сенім мен сыртқы шеңбер ресми сенім деңгейінің айтарлықтай алшақтығы мәселесін – «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының авторлары бұл дамушы елдерге және/немесе авторитарлық басқару формасы бар өтпелі қоғамдарға тән қасиет екендігін тұжырымдайды. Яғни, бұндай қоғамдық қатынас механизмінде индивидтер белгілі бір қызметтерді алуда немесе өз мақсаттарына жету үшін олар тек жақын орталарына ғана (ішкі шеңбердегі таныс-туыстарына ғана) сенім артады, ал әлеуметтік және саяси институттарға сенім көрсетпейді.

Жоғарыда айтқанымыздай қоғамдағы экономикалық жағдай, табыстың төменгі деңгейі жалпы адамдар арасындағы сенім дәрежесіне теріс әсер етеді

және бұл идея Р. Инглехарт, Р. Патнам және О. Паттерсонның идеяларымен өз байланысын тауып зерттеу мәліметтеріміздің 3 кестесінде көрініс табады. Қоғамдағы сенім жағдайын бағалау ондағы консолидацияның әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді. Яғни, кестеден көретініміздей сауалнамада табыс шкаласы ең төмен адамдардан «өте сақ болу керек» – деген нұсқаны таңдағандар көп, халықтың пікірінше табысы төмен (әлеуметтік жағдайы төмен) адамдардан өте сақ болу керек, олар қауіпті болуы мүмкін деген ой әрине, қоғамдағы адамдардың біртұтастығы деңгейіне тікелей әсер етуі мүмкін.

Кесте 3 – Респонденттердің табыс деңгейіне байланысты адамдарға сенімі

Табыс шкаласы	Барлығы (N)	Көптеген адамдарға сенуге болады			
		Көпшілігіне сенуге болады (%)	Өте сақ болу керек (%)	Жауап беруге киналды	Жауап бермеді
Төменгі кезең	25	24	72	4	0
Екінші кезең	24	16,7	83,3	0	0
Үшінші кезең	72	26,4	69,4	0	4,2
Төртінші кезең	150	23,3	72	2	2,7
Бесінші кезең	343	15,7	79,9	1,5	2,9
Алтыншы кезең	293	25,9	70,3	1,7	2
Жетінші кезең	197	28,9	68	2,5	0,5
Сегізінші кезең	88	29,5	64,8	5,7	0
Тоғызыншы кезең	19	31,6	63,2	5,3	0
Оныншы кезең	18	16,7	83,3	0	0
Жауап беруге киналды	21	4,8	76,2	9,5	9,5
Жауап бермеді	26	15,4	65,4	11,5	7,7
Барлығы	1,276	22,8	72,6	2,4	2,2

WVS деректерін онлайн-талдау сенім мәселесінің қоғамдағы адам қауіпсіздігі, әсіресе экономикалық қауіпсіздігі дәрежесіне пропорционалды әсерде болатындығын көрсетті. Сонымен, Р. Инглехарт өз зерттеулерінде көрсеткендей, қоғамның қауіпсіздіктің жоғары деңгейіне қол жеткізуі оның жаңа құндылықтар жүйесін тез игеріп, жаңа заман үрдісіне бейімделуіне, толеранттылық қатынастардың қалыптасуына, әлеуметтік-қоғамдық институттардың жұмыс жасап оған сенімнің жоғарылауына, өз кезегінде бұл үрдістер қоғамда өзіндік субъективті сенімнің жоғарылауына септігін

тизінде [11]. Зерттеу мәліметтерінің көрсеткеніндей қоғамның әлеуметтік-экономикалық қанағаттануы маңызды экономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады, яғни көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, сенім соғұрлым жоғары болады.

Бірақ, тұлға әлеуметтік ортада қалыптасатындықтан және қоршаған шындықтың шарттары дүниетанымның, құндылықтардың қалыптасуына әсер ететіндіктен, «дәстүрлі» және «қазіргі заманғы мәдениеттің» арасындағы қатынаста сенім өлшемін қарастыру жоғарыда айтылған мәселеге қатысты ой туындатады. Ендеше осы кезекте біз үшін әлеуметтік сенім мен урбанизация деңгейі (халықтың тығыздығы) арасындағы байланыс қызықты болады. Әлемдік құндылықтарды зерттеу 2017–2020 жылдар аралығындағы 7 толқынның деректерінен алынған 4-кестеден көретініміздей сенім деңгейі ауыл / қала халқының тығыздығы мөлшері көрсеткіштеріне де сәйкес келетіндігін көруге болады. Яғни, халық тығыздығы аз аумақта халық тығыздығы көп аумақпен салыстырғанда сенім көрсеткіші салыстырмалы көбірек болатындығы төмендегі кестеде көсетілген.

Кесте 4 – Респонденттердің халық тығыздығына байланысты адамдарға сенімі

Халық тығыздығы үлесі	Барлығы	Адамдарға сенім %			
		Көпшілігіне сенуге болады	Өте сақ болу керек	Жауап беруге қиналды	Жауап бермеді
2,000-нан төмен	109	30,3	65,1	1,8	2,8
2,000–5,000	108	13	82,4	1,9	2,8
5,000–10,000	96	40,6	54,2	1	4,2
10,000–20,000	144	19,4	79,2	1,4	0
20,000–50,000	76	15,8	69,7	10,5	3,9
50,000–100,000	44	38,6	61,4	0	0
100,000–500,000	336	23,2	71,7	1,5	3,6
500,000-нан көп	363	19,3	77,1	2,8	0,8
Барлығы	1,276	22,8	72,6	2,4	2,2

Көріп отырғанымыздай, соңғы өлшеу нәтижелері халықтың тығыздығына байланысты сенім мен сенімсіздік арасындағы өте үлкен айырмашылықты көрсетеді. Қалалардың өсуі және қазіргі заманғы құндылықтардың халықтың көп бөлігіне таралуы, индустриалдыдан постиндустриалды қоғамға көшу үрдісіндегі әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы және соған байланысты қоғамның атомизациялануы, әлеуметтік

байланыстардың үзілуі, әлеуметтік алауыздық, қоғам ауқымында жеке тұлғалардың бір-бірінен әлеуметтік окшаулануы – тегі сенім мәдениетінің төмендеуіне тағы бір себебі болуы мүмкін деген болжамға келуге болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе айтатынымыз, жаһандану теориясының дамуы адамның әлеуметтенуіне тікелей әсер ететіндігін тағы бір көрсетті. Әрине, бұл өзгерістер әлеуметтік-демографиялық және мәдени-экономикалық ерекшеліктерге байланысты біркелкі болмайды. Алайда, жаңа өмір салты біртіндеп қоғамда кең тарала бастағаны зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр. Қоғамның жаңа заман талаптарына бейімделу үлгілері индивидтердің әлеуметтік-экономикалық қауіп-қатерлерге деген үлкен субъективті сезімталдығын қалыптастырды деп болжауға болады. Яғни, зерттеу нәтижелер жалпы алғанда Р. Инглехарттың қоғамдық «төменгі» мөндер қажеттілігі іске асырылғаннан кейін әдетте, «жоғары» мөндердің қажеттілігі іске асырылу үрдісі жүретіндігі туралы тұжырымдамасын растайды. Бұл идеялар А. Маслоудың алғашқы еңбектерінде айтылғандай төменгі деңгей қажеттіліктерін қанағаттандыру келесі деңгей қажеттіліктерін қанағаттандыруға көшудің шарты және мүмкіндігі.

Аталмыш ғылыми зерттеу жұмысында әлеуметтік сенім категориясын талдау барысында «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасы аясындағы зерттеу мәліметтері салыстырылынып талданды. Талдау қорытындылары көрсеткендей сенім категориясы өмірдің көптеген құбылыстары мен процестерін түсіндіруде үлкен әлеуеті бар және қоғамның әлеуметтік бірлігі мен оның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін маңыздылығы зор екендігін көрсетті. Сондай-ақ, әлеуметтік сенім капиталының қоғамдық деңгейі – экономикалық жүйенің жұмыс істеу көрсеткіштерінен айтарлықтай өгермелі екендігі анықталды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Сенім> [Электронный ресурс] (Дата обращения 28.09.2021).

2 **Щанина, Е. В., Корж, Н. В.** Социальное доверие людей пожилого возраста в современном российском обществе // Общественные науки. Социология. – № 3 (35). – 2015. – С. 98.

3 **Лепти, Б.** Общество как единое целое. О трех формах анализа социальной целостности / Б. Лепти // Одиссей. Человек в истории. – М. : Coda, 1996. – С. 148–164.

4 **Luhmann, N.** Trust and Power. – Chichester etc.: Wiley, 1979. – P. 112.

5 **Xерпфер, К., Кизилова, К. А.** Социальный капитал как фактор социально-экономического и политического развития стран постсоветской Евразии // Социология. 2016. – № 1. – С. 17–38.

6 **Kosfeld, Michael, et al.** Oxytocin increases trust in humans. – Nature, 2005. – Vol. 435. – No. 7042. – P. 673–676.

7 **Фукуяма, Ф.** Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Ф.Фукуяма. – М., 2004. – 153 с.

8 **Masuda, Y.** The information society as post-industrial society. The world future society. – Tokyo, IIS, Washington D., 1980. – 165 p.

9 **Nyangena, W.** Social Networks/Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa. [Электронный ресурс]. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/dsd/susdevtopics/sdt_pdfs/meetings/egm0409/presentation_WNyangena.pdf (Дата обращения: 20.10.2015)

10 **Inglehart, R., Baker, W. E.** Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values // American Sociological Review. – 2000. – V. 65.

11 Центр гуманитарных технологий, гуманитарные технологии и развитие человека, информационно-аналитический портал [Электронный ресурс]. – URL: [//gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info](http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info) (Дата обращения: 15.02.2014).

REFERENCES

1 URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Senim> [Electronic resource] (Access date: 28.09.2021).

2 **Shhanina, E. V., Korzh, N. V.** Social'noe doverie lyudej pozhilogo vozrasta v sovremennom rossijskom obshhestve [Social trust of elderly people in modern Russian society]. In Obshhestvenny`e nauki. Sociologiya. – № 3 (35). – 2015. – P. 98.

3 **Lepti, B.** Obshhestvo kak edinoe celoe. O trex formax analiza social'noj celostnosti [Society as a whole. On three forms of social integrity analysis] / B. Lepti // Odissej. Chelovek v istorii. – Moscow : Coda, 1996. – P. 148–164.

4 **Luhmann, N.** Trust and Power [Trust and Power]. – Chichester etc. : Wiley, 1979. – P. 112.

5 **Xerpfer, K., Kizilova, K. A.** Social'ny`j kapital kak faktor social'no-e`konomicheskogo i politicheskogo razvitiya stran postsovetskoj Evrazii [Social capital as a factor of Socio-economic and Political Development of Post-Soviet Eurasia]. In Sociologiya. – 2016. – №1. – P. 17–38.

6 **Kosfeld, Michael, et al.** Oxytocin increases trust in humans. Nature, [Oxytocin increases trust in humans. Nature]. – 2005. – Vol. 435. – No. 7042. – P. 673–676.

7 **Fukuyama, F.** Doverie : social`ny`e dobrodeteli i put` k процветаниyu [Trust : Social Virtues and the path to Prosperity] / F. Fukuyama.– Moscow, 2004. – 153 p.

8 **Masuda, Y.** The information society as post-industrial society. The world future society [The information society as post-industrial society. The world future society]. – Tokyo, IIS, Washington D., 1980. – 165 p.

9 **Nyangena, W.** Social Networks/Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa [Social Networks / Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa] [Electronic resource]. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/dsd/susdevtopics/sdt_pdfs/meetings/egm0409/presentation_WNyangena.pdf (Access date: 20.10.2015).

10 **Inglehart, R., Baker, W. E.** Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values [Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values]. In American Sociological Review. – 2000. – V. 65.

11 Centr gumanitarny`x texnologij, gumanitarny`e texnologii i razvitie cheloveka, informacionno-analiticheskij portal [Center for Humanitarian Technologies, Humanitarian Technologies and Human Development, information and analytical portal] [Electronic resource]. – URL: [//gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info](http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info) (Access date: 15. 02. 2014).

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

**М. Т. Абдикакимов*
Университета Шакарима,
Республика Казахстан, г. Семей.
Материал поступил в редакцию 03.10.21.

КРИТЕРИИ ИЗМЕРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ДОВЕРИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье представлен теоретический и эмпирический анализ категории социального доверия в различных аспектах исследования. Показано, что социальное доверие является следствием специфики формирования свойств общества и их центральных

институтов, всей системы установок и ценностей. Являясь ключевой характеристикой сегодняшнего общества, категория социальное доверие представлено на социальном уровне (доверие общественным институтам). Показано, что доверие обеспечивает развитие общества. Тем самым в качестве доказательной эмпирической базы автор методом вторичного анализа используют данные известного всемирного проекта World Values Survey и ссылаются на теории Р. Инглехарта.

Автор обращая особое внимание к категории социального доверия определяет ее тесную связь с современным экономическим развитием общества. В связи с сегодняшними условиями развития и возможностями предполагается, что основным фактором, делающим риск субъективно более ощутимым, является большая чувствительность к угрозам и опасностям. Предполагается, что экономическое развитие и возможности современности создали в обществе условия для субъективного восприятия индивидом угрозы и возникновения большой чувствительности к опасностям. Знание вероятности неблагоприятного события позволяет определить вероятность благоприятных событий. Движущей силой этих процессов является индивидуальные и коллективные действия, решения и выборы акторов в рамках существующих структурных возможностей.

Ключевые слова: индивид, взаимодействие, социальный капитал, социальное доверие, экономический показатель, уровень жизни, модернизация.

**М. Abdikakimov*
Shakarim University,
Republic of Kazakhstan, Semei.
Material received on 03.10.21.

CRITERIA FOR MEASUREMENT OF SOCIAL TRUST IN MODERN SOCIETY

This article presents a theoretical and empirical analysis of the category of social trust. The research focuses on different aspects of the category of trust. It is shown that social trust is a consequence of the specifics of the formation of the properties of society and their central institutions, the entire system of attitudes and values. Being a key characteristic of today's

society, the category of social trust is represented at the social level (trust in public institutions). It is shown that trust ensures the development of society. Thus, as a preliminary empirical base, the authors use the data of the well-known world project World Values Survey by the method of secondary analysis and refer to the theories of R. Inglehart.

The authors, paying special attention to the category of social trust, determine its close connection with the modern economic development of society. Due to today's development conditions and opportunities, it is assumed that the main factor making the risk subjectively more tangible is greater sensitivity to threats and dangers. It is assumed that economic development and the possibilities of modernity have created conditions in society for an individual's subjective perception of a threat and the emergence of a great sensitivity to dangers. Knowing the probability of an adverse event allows you to determine the probability of favorable events. The driving force of these processes is individual and collective actions, decisions and choices of actors within the existing structural capabilities.

Keywords: individual, interaction, social capital, social trust, economic indicator, standard of living, modernization.

Теруге 03.10.2021 ж. жіберілді. Басуға 20.10.2021 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

696 Кб RAM

Шартты баспа табағы 6,04.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова

Тапсырыс № 3842

Сдано в набор 03.10.2021 г. Подписано в печать 20.10.2021 г.

Электронное издание

696 Кб RAM

Усл.печ.л. 6,04. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректор: А. Р. Омарова

Заказ № 3842

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz